

Péntek Imre

Közelítések egy fordulóponthoz

Az a bizonyos 1931-es év József Attila életében és pályáján

Ismeretes a világ, sőt, a magyar irodalomban is az a jelenség, amikor jelentős költők-írók művei csak részben válnak életében hozzáférhetővé, s a később felbukkant szövegek kisebb-nagyobb mértékben módosítják a róla kialakult képet. Így történt ez nálunk Balassi Bálinttal, akinek a XV. század végén, mondjuk 1574 és 1594 között írott világi versei – vitézi és virágénekei – közel háromszáz évig eltűntek, kallódtak, kéziratban maradtak. De nem veszttek el, s mit ad Isten, 1874-ben előkerültek, s azóta tudjuk, a magyar (nyelvű) líra az ő tollán sarjadt ki a maga eredetiségében, teljességében – először. Petőfi verséről, A dicsőséges nagyurakról úgy tartja a fáma, hogy a költő Széchenyi István előtt elszavalta, s gróf a vers éles, lázító, gyűlöletet keltő agitációja miatt arra kérte a költőt, égesse el a versét, amit ő meg is tett. Ám egyik barátja, Sükei Károly – jelen lévén a találkozón – megjegyezte, s emlékezetből leírta. Így terjedt – részben kézzel írott példányokban – azokban az izgatott márciusi napokban. S ma olvasható a Petőfi Összes Verseiben. Talán lehetne még gyarapítani a példákat, mely arról szólna: - amit Bulgakov úgy fogalmazott a *Mester és Margarita*-ban: a kézirat nem ég el -, de egyelőre érjük be ennyivel. S most következék egy ellenpélda, a huszadik századból, a harmincas évek elejéről, mely Budapesten játszódik Szántó Judit lakásán. Egy epizódról van szó 1986-ban megjelent naplójában, amikor József Attila az őt ért Sarló és Kalapácsbeli támadásra válaszul egy elkészített verset írt (kezdt írni) – a „Párt” ellen, és ő, a költő felesége kötelességnek érezte, hogy e vers ne fejeződjék be, ne készüljön el, s még töredékesen se kerüljön nyilvánosságra. Egy helyütt ezt olvashatjuk (124.old.): „Az a verstöredék, amely a párt ellen íródott, azért maradt töredékben, mert indulatát levezetve, belátta, hogy az indulat még versben sem hozhat jót”. A jegyzetekben még ezt találjuk: „E verstöredékről Szántó Judit sem árul el többet, nem tudni tehát, hogy melyik publikált(?) töredékkel azonosítható. Az is lehetséges, hogy a „párt ellen íródott sorok” még lappanganak.”

A lappangásról csak annyit: a Szabolcsi Miklós által szerkesztett, József Attila Összes Művei akadémiai kiadásának III. kötete 278. oldalán a 67. pontban a következő címet találjuk: *Tanulmánytervek, elveszett tanulmányok*.

Nem sorolnám föl a Bartók tanulmánytervvel együtt a húsz címet, kettőre viszont sokan – nemcsak a szakmabeliek – kíváncsiak lennének. A *Miért nem én?* és a *Kisajátított baloldaliság* bizonyára tovább árnyalná azt az eddigiek alapján is bonyolult kép(let)et, amely József Attila és a kommunista mozgalom (illegális kommunista párt) kapcsolatát próbálja bemutatni.

Hogy milyen hatással volt a Sarló és Kalapácsban közölt „elemzés” és minősítés József Attilára, ma nehezen mérhető fel. Korabeli tanuk lesújtva, magába roskadva látták a költőt a Japán Kávéházban, asztalán ott feküdt a Sarló és Kalapács 1931. júniusi száma. Judit eldugta előle, de nyilván akadt „jóakarója”, akár a polgári, akár az „elvtársi” baráti körből, aki kezébe nyomta, valahogy ilyesféle szöveggel: „Olvastad, Attila, miket írnak rólad a moszkvai szalonkommunisták?”



De lássunk még néhány adalékot, visszaemlékezést ezzel kapcsolatban!

Ugyancsak az 1958-as akadémiai kiadás III. kötetében (444. old.) találjuk: „J. A. a platformtervezetről a Sarló és Kalapács-ból szerzett tudomást. A rá vonatkozó értékelés – amelynek alapja az Előörs-sel való kapcsolata volt (I.440. lap) – mélyen sértette és bántotta. Andrásfi Gyula (Szemináriumvezető – JA – kézirat) említi, hogy egy ízben sírva látták szemináriumi hallgatói, kezében a Sarló és Kalapács egy példányával...”

Tamás Aladár (idézve ugyanitt) a következőket írja a „támadás hatásáról”:

„Ebbe a helyzetbe, amely József Attila életének viszonylag kiegyensúlyozottabb korszaka volt, villámcsapásként sújtott bele a Sarló és Kalapács 1931. júniusi száma...Magyarországon ez a cikk a kommunistákat, de elsősorban a kommunista írókat és értelmiségieket, akik személyesen is jól ismerték József Attilát, mélységesen felháborította. József Attilára katasztrofálisan hatott. Napokon át jóformán beszélni sem lehetett vele. Ő, aki küszködve és nehéz önemésztés után került a kommunista mozgalom soraiba, hogy haláláig annak híve maradjon, szinte utálkozást érzett, hogy – amint mondotta – milyen cinikusan, felelőtlenül törnek pálcát emberi, költői sorsok felett. De a személyét ért támadástól függetlenül tudománytalannak, helytelennek és felületesnek ítélte meg a „platform tervezetet”. Néhány nap alatt megírta rá válaszáat, amelyben ízekre szedte a „tervezet” minden állítását. Avval adta át nekem, hogy tegyek meg mindent, hogy a Sarló és Kalapácsban leközzöljék, mivel úgyis felhívták az írókat vitára. Amennyiben azonban válasza nem jelenne meg a következő számban, úgy idehaza fogja megjelentetni ennek hatása alatt írt versét. *(Tehát a vers elkészült!)* És elolvasott nekem egy verset. Végsőkéig elkeseredett, sötét írás volt. Megjelenése rengeteget ártott volna, elsősorban József Attilának, a velünk szembenálló táborban pedig örömjongást váltott volna ki. Napokig kellett a lelkére beszélni, amíg – miután Szántó Judit is segített – megsemmisítette ezt a verset.”

És most következik az a részlet, amelyik a legtöbb kérdést veti föl: „József Attila tisztában volt vele, hogy kik és miért támadják. Vagy legalábbis azt hitte, hogy tudja. Költői, írói, *emberi féltékenységgel*, kicsinyességgel magyarázta a dolgot...”

Lehet, hogy ez a kulcsszó. A féltékenység. A hiúság. De erre még visszatérünk.

A Fábry Zoltánnak 1931. szeptemberében írott levélben még részletesebben fejti ki álláspontját, frakciós tevékenységnek minősítve az állásfoglalást. Hozzáátéve meg: „Én nem Moszkvában, a proletárdiktatúra 14. évében szájalok tehetségtelenül, hanem Budapesten, az ellenforradalom 12. évében dolgozom eléggé eredményesen. Forradalmi verseim többsége a munkások kezén forog sokszorosítva...” A levél végén még súlyosabb passzusokat találunk, amelyekben a korabeli proletárirodalommal kapcsolatos kezdeti averziójáról szól: „Nos, proletárvers címen a gyakorlatban magyarul csak szennyirodalmat és tehetségtelenséget láttam, és ez eleve visszaretentett.” A korabeli proletárirodalom jeles művelői, a moszkvai „páholy tagjai” – elsősorban Hidas Antal, Gergely Sándor, Barta Sándor, Illés Béla, Kiss Lajos, Madarász Emil, Zalka Máté és Matheika János (ki tud róluk manapság?) – mindannyian aláírták a tervezetet.

A levélben egyetlen név említődik meg, Hidas Antal testvéröccsée, akivel verseket küldött a Sarló és Kalapácsnak. A versek – ezek után azt mondhatjuk, természetesen – nem jelentek meg.

József Attila szakítása után Vágó Mártával – a szokványos megfogalmazás szerint: - szövetségest, és nem szerelmes nőt talált Szántó Judit személyében. Nos, én ebben sem lennék olyan biztos. Mindketten súlyos áldozatot hoztak e kapcsolatért. Judit az anyósáékhoz adta kislányát, Székely Bertalan úti lakását kiadta, és Attilához költözött Etus Margit körúti bérlakásába. (1931 novemberében visszatérnek Judit régi lakásába, de a kislány továbbra is anyósáékénél marad.) Hogy ez lemondás gyermekéről számára milyen lelkifurdalást okozott, naplójában több helyütt is olvasható... A megaláztatások, amit anyósáéktól kellett elszenvednie, főként az anyagi támogatás elmaradása miatt, valóban próbára tették még az ő erős idegeit is. De elviselte. Vállalta. A költőért, az emberért, a szerelmes társért. József Attila, Judittal „szövetségben”, pedig belevette magát a mozgalmi munkába, illegális előadásokat tartott, tanulmányozta Marx és Lenin műveit, versei közül jó néhányat a direkt agitáció kedvéért írt, és sokat pedig „átírt”, a marx-osztályharcos terminológiákat felhasználva. Füredi József kérésére írja a Vörös Segély agitációs versét, a *Lebukottat*, mely nagy népszerűsége tesz szert a munkások között. Polgári kapcsolatait igyekezett visszafogni, érintkezése a Japán-kávéház baráti körével is minimálisra csökkent, vagy igen „kritikussá” vált. Meg akart felelni - nem okvetlenül a mozgalomnak - , sokkal inkább Juditnak. A bizonyítás vágya mögött ott rejtett a volt férj, Hidas Antal árnya, akit József Attila még mindig vetélytársnak érzett. (Judit az ő fényképét retiküljében hordta.) A szerelmi hódítását akarta teljesebbé tenni azzal, hogy bebizonyítja: szocialista költőnek is ő a külön. Erről a (lelki)állapotról írta Szántó Judit: „Megszűnik a lebegés, mert felelősséget érez az osztállyal szemben. A szeretetlenség érzete, ami olyan sokszor uralta Attilát, feloldódott...” „Az illegális munka nyugalmat hozott Attila életébe. Várták, szerették, hallgattak rá...” Ennek betetőzése volt a Döntsd a tőkét, ne siránkozz című kötet megszerkesztése és

megjelentetése, mely arról tanúskodott, hogy József Attila költőként is teljes mellszélességgel felvállalta az illegális kommunista mozgalom eszméit és törekvéseit. Figyeljünk a dátumra!: 1931. március 18-án kezdik szedni a kötetet, három nap múlva a nyomdász – az érvényes sajtótörvény szerint – beszolgáltatja a köteles példányokat a királyi ügyészségre. Május 6-án az ügyészség vizsgálatot rendel a költő ellen, és két ponton is megállapítja a törvénytétést: a kötet egyik verse (Szocialisták) kimeríti az osztály elleni izgatás büntetét, míg a Villonról meg a vastag Margotról szóló ballada „szemérem elleni vétség” miatt marasztalható el. Ezért megtiltja a terjesztést, és elrendeli a könyv elkobzását. Június 12-én elkészül a vádirat.

És júniusban megjelenik a Sarló és Kalapács elítélő tanulmánya.

A kutatások szerint több verzió lehetséges: az egyik szerint az agit.-prop határozata alapján az illegális kommunista párt is beszállt a nyomtatási költségekbe. Tehát még Moszkvában is tudnia kellett az „aláíróknak” József Attila készülő kötetéről, hiszen a futárok elég gyakran fordultak a „központ” és Budapest között. Bizonyos moszkvai jóváhagyás nélkül aligha történhetett volna meg a könyvkiadás támogatása.

Egyszóval: a József Attilát elmarasztaló, „fasiszta” minősítésnek nem volt előzménye, oka, indoka.

Helyesebben csak egy oka lehetett - amiről már fentebb szóltunk: - a féltékenység és a hiúság. Ez pedig egy emberre vezethető vissza: Hidas Antalra. Az ő személyes motivációja vált „elvi pártállásponttá”. Az összes súlyos következményével együtt. Szántó Judit naplójában erről a következőket olvashatjuk: „...az akkori mozgalmat vezető emberek között kislátóköri, szektárius szemmel néző emberek (voltak)..., akik rosszul láttak. Sok hibát és bűnt követtek el, éppen azzal az eszmével szemben, amihez tartozónak vélték magukat. És suttozhatnak és hibáztathatják hangosan, nem fülbe súgva, hogy a baloldal tette tönkre Attilát. Nem az irányzatról, csak egyes figurákról van szó.”

Sajnos, ebben az esetben az „irányzat” és az „egyes figurák” nem voltak megkülönböztethetők. József Attila sem tett ilyen distinkciót.

Néhány megjegyzés kívánkozik megállapításához.

A fordulat évében, 1948-ban diktálta gépbe visszaemlékezéseit Horváth Márton biztatására a Szabad Nép szerkesztőségében. Szántó Judit tisztában volt a korabeli „elvárással”, s ennek igyekezett megfelelni. S bizonyára a körülmények, az öncenzúra – s talán az illetékes elvtársi „beavatkozás” – biztosíthatták a megfelelő kontrollt, mégis, csak a csodálni tudom ezért a töredékes, itt-ott kusza, ellentmondásos szövegfolymért. Mert ebben igenis hitelesen megjelenik József Attila alakja, a férfié, a gondolkodóé, a költőé - a szerelmes nő, a mindennapi gondokkal küszködő háziasszony, a hithű kommunista lélek interpretációjában. Érzékeltette, ha homályosan is, hogy József Attila vissza akart vágni az igaztalan bántásért – s ennek hátterében nagy valószínűséggel volt férje áll...Visszaemlékezéseiben írja egyik veszekedésük alkalmából, amikor József Attila Rátz Kálmán hatására a nemzeti kommunizmus mellett érvelő írást akart közzé tenni...” Személyi bosszú nem indok arra, hogy azokat áruld el, akik közé tartozol...” Tiltakozásul magára hagyta a költőt. Visszatérte után „... (Attila) azzal fogadott, hogy férjemhez vagyok kötődve, és ezért nem akarom, hogy a moszkvaiaknak befűtsön.”

Márpedig József Attila ettől a ponttól kezdve – hatalmas (és nem is eredménytelen) szellemi erőfeszítéseket tett arra, hogy „befűtsön” a kommunista ortodoxiaknak. A hazaiaknak és a moszkvaiaknak egyaránt.

A magyar proletárirók platform tervezetere készült vitairata töredékben maradt ránk. Valószínűleg Révai József közreműködésének „köszönhetően” (a kézirat hosszú lappangás után az ő hagyatékából került elő), hiszen idéztük Tamás Aladárt, aki szerint „Néhány nap alatt megírta rá válaszát, amelyben ízekre szedte a „tervezet” minden állítását.” Tehát szó nincs töredékről. Hogy kinek a lelkén szárad a „töredékesség”, Révaién vagy másén, majd egyszer kiderül. A kezdő sorokból végletes elkeseredés és elszántság árad: „Íme, e tanulmány fekszik előttem. A proletárság irodalmának és íróinak történelmi helyzetét, szerepét, és föladatát kívánja elméletileg megalapozni. Fölszólít minden proletárirót, hogy adja elő e tervezettel kapcsolatos véleményét. Kiallok hát, hiszen joggal állíthatom, hogy proletáriró vagyok, noha e platformtervezet röviden fasisztának nevez.”

Remegő indulat. (Ön)megbélyegzés és vájkálás a „sebben”. Hogy innen, ebből a mélységből, ahova taszítottat, vágjon vissza „az ideológiailag tisztáknak, a tervezet öntudatosainak”. Kései elégtétel, hogy ezt ma olvashatjuk. Azonban akkor, megszületése idejében (1932 szeptembere), írójának szándéka szerint a válasza nem került nyilvánosságra. Tisztázásra vár, miért? Az egyik lehetséges ok – ekkor már túl a személyes elfogultságon – így fogalmazódik meg Fábry Zoltánnak írott levelében (1931.szeptember 3.): „ A szovjet bürokrácia, ha tehetséges, új ember kerül a mozgalmába, inkább hamis váddal rohan rá, hogy kimarja.”

Ugye ismerős a Bánat című versből ez a „kimarja” szó...

„Csak egy pillanatra martak ki, csak.

Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.

Egy pillanatra se martak ki, csak

az az elvaduló csahos rám támadt...”

Vértes György már idézett könyvében védi a „mundér becsületét”: „A Bánat nem közvetlen líra megnyilatkozása a platform tervezet igaztalan támadására.” Ha nem közvetlen, akkor „közvetett”... A lírikus (nemes) „bosszúja” ennél sokkal több. Az 1932- 33-ban született nagy versek sora. *A város peremén, az Elégia, a Téli éjszaka.*

Ugyancsak ő, József Attila és az illegális kommunista párt viszonyának egykor elismert, pártállami, hivatalosan „felkent” kutatója – bizonygatva, hogy az ominózus moszkvai elmarasztalás után sem rendült meg a párt bizalma a költőben, - hivatkozik arra, hogy az 1932-ben az induló legális KMP-s kiadvány, a Valóság egyik szerkesztője lett. Nos, erről az epizódról Szántó Judit őszintesége a visszaemlékezésekben árulkodóbb. Az 1929. című fejezetben írja: „Férfiak bántották meg férfiasságában...Ezt senki nem tudná megbocsátani, hát még Attila, aki annyira barátoknak hitte azokat az embereket, akiknek feltárta lelkét. És hogy történetesen ezek az emberek baloldaliak voltak, talán Attila és közöttük az ellentéteket ez robbantotta ki leginkább. Már amikor a Valóság című folyóiratot szerkesztette, úgy írta meg a benne megjelent cikkeket: „ <No, Judit, írtam egy cikket, amelyik elejétől végig marxista, mégsem fogják megérteni. Miért? Mert ezek az emberek elméletileg azon a fokon sem állnak, ahol én. Most beadtam nekik.>”. Az Egyéniség és valóság című tanulmányról van szó.

Sándor Pál írja visszaemlékezésében (kézirat): „A lap első száma...hatalmas botrányt okozott, - még pedig Attila nagy filozófiai tanulmánya miatt. Egyéniség és valóság volt a címe, és általános felháborodást keltett, 'érthetlensége', és összevisszasága miatt, amely csak>megbolondítja< a fiatalságot...A pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene, és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve.” Fejtő Ferenc, a lap egyik részének szerkesztője szerint a botrányt az okozta, hogy József Attila „egy hégelianus tanulmányt írt.” Szabolcsi Miklós pedig a következő jegyzetet adja J. A. ÖM, III. kötetének jegyzetében a cikkel kapcsolatban: „...hatása természetesen eléggé hátrányos volt J. A-ra nézve”. A cikk értelmét és valódi értékelést jóval később Miklós Tamás József Attila metafizikája című kötetében (1988) találjuk.

A szerző így összegzi a tanulmány tanulságait: „Az Egyéniség és valóság tehát nem csupán azért jelzi a problémátlan determinista világkép megrepedését, mert egy, abból eredetileg levezethetetlen történelmi eseményt (illetve annak elmaradását) kényszerül megmagyarázni, hanem azért is, mert ehhez a magyarázathoz az ökonómiai determinizmustól idegen filozófiai problémát, az elidegenedést állítja előtérbe, mint a jelen társadalom meghatározó problémáját.” De mielőtt belebonyolódnánk a hegeli-marxi elidegenedés fogalom értelmezésébe, inkább vegyünk a cikk végén lévő A neurózis c. fejezetből néhány mondatot: „A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban...A neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik...” Az ilyen mondatok is indukálták, hogy a Társadalmi Szemlében Pákozdy Ferenc a Külvárosi éjéről szóló kritikáját a következő felütéssel kezdi: „A magyar proletáriródomal sok problémája új problémával szaporodott: József Attilával”. A költőt körülvevő zavar, gyanakvás légkörre mind szélesebb körben vált érzékelhetővé, s az is, hogy túl a személyes sértettségén egyre távolabb került korábbi osztályharcos elkötelezettségétől. Tanulmányok, cikkek sorában igyekszik tisztázni álláspontját (*Az egységfront körül, A szocializmus bölcselete, A középosztály és vajúdjó világ*). Az egységfront körül megértéséhez idézi Miklós Tamás egy levélrészletét: „mert egy mesebeli évalvó, ha fölébredvén, kinéz a világba, nem úgy fog öltözni, ahogy álmában volt, hanem bizonyára az időjárást veszi figyelembe.” Szó sincs arról, hogy a proletárforradalom kezdetén vagyunk. (Mint ahogy a moszkvai pártémigráció ezt képzelegte.) A békés belenövést a szocializmusba a fasiszta erők hatalomra kerülése cáfolta. A két munkáspárt egymásra tekintése ádáz ellenségként a faszizmus esélyeit növeli. Az elszakadás, a fordulat mind élesebben körvonalazódott a bolsevik, sztálinista ortodoxiától. Ugyancsak érdemes idézni Miklós Tamás ezzel kapcsolatos összegzését: „József Attila társadalomelméleti nézetei néhány év alatt elgondolkodtatóan messze jutottak kiindulópontjuktól. A társadalom természetörvényeitől – a „magamagát fegyelmező szabadságig”...a”közgazdász Marxtól – a filozófus Marxig”, fegyverek forradalmától – a cselekvő öntudat forradalmáig, a büszkén vállalt, intranzigens, osztályharcos antihumanizmustól – az emberi egységet, egymásra utaltságot alapjául tekintő humanizmus toleranciáig, a plebejus identitástól – a középosztály kamarai tömörülését javasoló tanulmányig, a szélsőbaltól – a baloldali liberalizmusig, az embereket termelési eszközként maga alá rendelő diktatúrától – a „szabad társadalmi kibontakozáson alapuló demokráciáig...” Ahogy *A szocializmus bölcselétében* írta: a „kiirtott emberi öntudat helyén” nem hajt ki semmilyen osztályöntudat...fegyverrel nem lehet senkit emberi öntudatra kényszeríteni.”

S költőként is sem fogalmazott másként, tragikusnak látva a meghasonlást az ember legmagasabb, lényegi megnyilatkozása és az erőszakra való alkalmazása között :

„...s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt –
minék is kell fegyvert veretni
belőled arany öntudat!”

Visszatérve a Hidas Antal sugallta minősítésre, József Attila személyes sértettsége, ha úgy tetszik: bosszúja olyan gondolati folyamatokat indított el a költőben, amelynek végeredménye nem lehetett más, mint a szakítás. (Hogy kizárták-e a pártból vagy sem – nem túlzottan érdekes.) A Hazám és az „Én egész népemet fogom/nem középiskolás fokom/taní/tani.” szintje a horizont kitágulását jelenti, a tágabb (nemzeti)közösséggel való érzelmi és értelmi azonosulást.

Essék néhány szó József Attila radikális baloldaliságáról. A húszas-harmincas években az európai értelmiség körében „sikk” volt baloldalnak, sőt, kommunistának lenni. A Szovjetunióhoz fűződő illúziók még a legnagyobb elméket is megtévesztették. Kommunista volt Aragon, Picasso, Becher (gyakran hivatkoztak rá, mint az ideális, igazi kommunista költőre – József Attilával szemben), Athur Koestler és sokan mások. Éppen Koestler regényének, a Sötétség délben-nek volt sokkoló hatása a tekintetben, hogy leplezte a sztálinista diktatúra szörnyű gyilkos gépezetét, a koncepciók perek örült logikájú világát. És kommunistaként harcolt a spanyol polgárháborúban Orwell, aki az Állatfarmban és az 1984-ben a totális diktatúra belső, abszurdításig vitt rendszerét, a személyiség teljes kiszolgáltatottságát rajzolta meg. Egyébként 1934-ben József Attila többször találkozott Budapesten Koestlerrel, éppen Szovjetunióbéli utazása után, s elképzelhető, hogy beszélgetéseiknek is volt szerepe abban, hogy József Attila igen érzékletes példákkal mutatta be a szovjet modell, gondolkodásmód működésképtelenségét. (Lásd: a „...finom amerikai traktorok milyen hamar mentek tönkre a szovjethasználatban.” A szocializmus bölcselete) József Attila tehát – első időszakában – hasonlóan társaihoz, ebben a szellemi körben találta meg a származásának is megfelelő emberi-pszichológiai kapaszkodókat a „kiváláshoz”, kivételes tehetsége érvényesüléséhez. Őt is áthatották a Szovjetunió társadalmi berendezkedéséhez fűződő illúziók, s a proletárforradalom messianisztikus várása. Illegális kommunista párttag volt Fejtő Ferenc, barátja és szerkesztőtársa, majd a bolsevizmus kíméletlen kritikusa. A fent vázolt lelki-politikai megrázkódtatás nélkül aligha megy keresztül azon a katartikus szellemi metamorfózison, amelynek eredményeként a Szerkesztői üzenetben a következőket fogalmazza meg egy olvasó szemrehányásaira válaszolva: „Végül Ön e lap címét kifogásolja. Szép Szó – e kifejezés az Ön szemében játékká 'alacsonyítja' gondolatainkat az 'erkölcsi megújulás korában'. Nem értem, miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha a munkában játékot fedezek fel. Félek a játszani nem tudó emberektől, és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon...A diktatúrák légkörében divat „szép szónak” becsmérelni a szellemi humanizmusnak ama megnyilatkozásait, amelyeket rengeteg szenvedés és erőfeszítés hozott napvilágra, s amelyek művelődésünk elveiként lebegnek előttünk...nem ismerhetjük el a diktatúrák szellemi fölényét azzal, hogy az általa kigúnyolt szép szótól megfutamodunk.”

A diktatúráknak pedig nincs, nem lehet „jelzőjük”, mentségük... A „fasiszta kommunizmus”, az „új mese” látomása, legszörnyűbb sejtése be kellett látnia: valósággá vált. S ez „valóság” nem sok jóval kecsgettette a hozzá hasonló, kritikus, „pörös szájú” értelmiségieket.

Végül játszunk el a gondolattal, mi lett volna, ha megéri 1945-öt. A „felszabadulást”. De előbb nézzük, mi lett barátaival, ismerőseivel, akiknek ez megadatott... Nagy Lajosról a Magyar Irodalmi Lexikon írja: „1945 után termése egyenetlenebb, nehezen talált tárgyat, majd hallgatásra kényszerítették.” Németh Andorról Déry Tibor írja *A szélén behajtvá* előszavában: ...a Rákosi-korszak nem tett neki jót...A sorozatos megaláztatások, amelyek érték, kinyomakodtak kedélyén. Természetesen nem értett egyet a korszak irodalompolitikájával, azt nemcsak el-, meg is vetette.” Magányosan, elfeledve halt meg. Fejtő Ferenc a rendszerváltásig nem tehetett be lábát az országba. Ignotus Pált – mint a londoni magyar nagykövetség munkatársát – 1949-ben hazarendelték, bebörtönözték, 1956-ban szabadult... Rehabilitálása után Londonba „távozott”.Faludy György recski kálváriája egy remekművel ajándékozta meg a magyar irodalmat. Szász Bélát – szintén illegális kommunista a harmincas években – 1949-ben 10 év börtönre ítélik, koholt vádak alapján, 1954-ben szabadul, 56'-ban jobbnak látta odébb állni. Ha nem is teljes, de lehangoló a névsor... S bizonyára ebben szerepelt volna József Attila is. A baloldaliságát soha meg nem tagadó költő emlékének máig adósai a régi kommunista csoportok és érdekkörök. A „lappangó” művekkel – bizonyosan. S az a gyanúm, a József Attila-dosszié még koránt sincs lezárva.